

**He marau mō te Rongopai huri ruarautau,
O Aotearoa ki Niu Tīreni
(Akuhata 2014)**

Tēnei marau i tuhia hei tohu i te huri ruarautau o te tānga tuatahi o te kauwhau rongopai me te tīmatatanga o ngā mahi mīhana karaitiana hoki ki Aotearoa i Niu Tīreni. He marau *ora*, he tirohanga mai te taumata o ngā ruarautau o te hītori tāwhiwhi, ka takotoria inā hei marau o te wā, he tirohanga anō hoki mai te taumata o ngā ruarautau, he *koha ki te kawenga kōrero* pā kau ki te pāhekoheko i waenganui i ngā iwi Māori me te Whakapono Karaitiana me tona toiora i ōna tini whakaputanga hoki. Ka toharia me te tūmanako tērā pea ka whakahautia he ara kōrero whaihua me ngā kōrero ngātahi heke iho ki nāianeī me te āhuangatahi o te aoturoa.

Hītori takinga rāpopoto.

Nā ngā tīpuna Paranihi o ngā Māori i hari mai ki Aotearoa ngā whakapono me ngā mōhiotanga o te ao me ōna pūtaketake o tua. Ki tā te Māori tiro tiro tū kōtahi te ao kāore he rerengakētanga i waenga i te taha kikokiko me te taha atua o te ao koiroa. Mā ngā atua e whakahau ngā mea katoa, otirā, ka inoia ō rātou manaakitanga hei mua i te tīmatatanga o ngā mahi mātāmua, inarā ki te whakatō hua ahuhenua, te hī ika, te haere ki te pakanga, otirā ki te uruuruwhenua hou. I pūpū mai te ao i ngā atua, i te Atua rānei, otirā kei roto anō i ngā tohutohu arā ia te “Atua o ngā atua katoa” e whakāria ana e ngā hekerangi Atua. Kei ētahi whakapaparanga ka mōhiotia ko “lo”, he maha ngā ingoa o lo, arā ia ko lo-Matua-Kore, lo-Mata-Ngaro me lo-Nui.

Tino kaha te Māori ki te tautoko i te rōpu i te hāpori hoki. Ahakoa anō i ētahi Māori te mana hāpai whenua, nō ngā hapū me ngā rōpu te mana whenua. I ngā rōpu anō te mana mā wai e koha e whakawhiti whenua ki te hunga kei waho. Kāore te whakaheke kāwai i taka mai i te matua ki te tamaiti, otirā he mātua anō te rangatira a iwi ki ētahi rohe anō i Niu Tīreni kia a rātou ngā Ariki ōrite ki ērā āhuatanga i ētahi atu wāhi i Paranihia.

Koia nei te āhuatanga o ngā whakapono me ngā tikanga i hou atu ai te rongopai (ngā pānui pai) a Ihu Karaiti. I tau mai te rongopai ki Niu Tīreni nā ngā mihingare Pākehā me ō rātou anō tirohanga a iwi me ō rātou anō uarā. I Aotearoa i whakaea i ētahi wā te rongopai ki roto ki ngā āhuatanga Māori, i ētahi wā anō ka tata awhina katoatia hei huarahi hou, otirā, i ngā wā whakataetae tōrangapu taupatupatu hoki he whakapiki piri ki ngā hanganga whakapono o mua. Tēnei āhuatanga kōrero ka whakamāramatia I rao iho nei.

I pūpū kaha ake ngā mahi mīhana karaitiana ki Aotearoa i Niu Tīreni, inā nā te paheko i whakataungia i waenganui ia Hamuera Matene o te Rōpu Hāhi Mihingare rātou ko ngā ariki Māori i manuhiri ki New South Wales. Tērā tētahi tino rangatira nō (Bay of Islands) ko Te Pahi he tino tangata piringa pātata rawa kia Matene, nāna te kī kia hangaia he mana manākitanga i raro ia Te Pahi. Otiia ka mate a Te Pahi, ka riro tōna mana rangatiratanga e te teina ia Ruatara koia i piritahi kia Maatene i New South Wales. Nā te ui mātoro a Ruatara, ka whakatūria te pā karaitiana tuatahi e Matene, ka whakahaeretia te tino kauwhau karaitiana ki Niu Tīreni, pātata atu ki te pā i Rangihoua i Pewhairangi i te r 25 o Tīthema 1814, tā te Māori ki tēnei ara ka whakahautia he kapa haka taki 300-400 ngā toa.

Tēnei rongopai mātahi i arumia inā tata ake e te ūnga mai o ētahi atu kaiarihi mīhana karaitiana ināhoki ko te mihingare CMS nei, ko Henare Wiremu (1823), a ko te Weteriana nei hoki ko Hamuera Rii (1822) me te Rōmana Pīhopa Katorika a Jean Bapiste Francois

Pomapurua (1838). Ko ngā teihana mīhana tuatahi i tukua ki raro i te kaitiakihianga o ngā rangatira o ngā ariki rānei o te rohe. Ko ngā āhua whakatau rongomau i ngā “pakanga tūpara” i hāpaitia e ēnei mihingare me ō rātou hoa Māori i puāwai ai te rongomau mō te huri o te wā. I taungia te rongomau ki ngā tikanga a te Māori, otirā ia i reira anō ngā mihingare Pākehā. I ētahi atu wā, ko ngā Māori kua huri ko rātou anake ngā kaiwhakatau rongomau (ināhoki pērā i tērā i waenga ia Taumata-a-kura o Ngāti Porou me tērā anō i ngā iwi o te Waiariki ki te tōmuri o te tau 1830).

I te tukunga o te nuinga o ngā mauhere i haongia e ngā iwi o te raki i hihiko ai he nekehanga mīhana, inarā ka hoki āua hunga ki ō rātou ake iwi kāinga me te kawē i tō rātou whakapono hou nā te karaitiana. Te rongomau, a ko ngā whakamāori o ngā karaipiture, me te hōrapa o ngā marauanga a te karaitiana, ka ākina ai te tino huringa mai o te iwi Māori. I āhua aro atu ai te Māori ki ngā mahi karaitiana nā te mea ko tona karere rongomau he kukume mai i te Māori mai i ngā mahi arā ki te pakanga i hohou atu ai te rahi o te motu mai i ngā whawhai a “tūpara” o ngā tau 1820.

Ahakoā anō te tokoiti o te hunga i huri, tae kau ki waenga i ngā tau 1840, tata ki te haurua te hunga Māori e taki huihui ana mō ngā whakamoemiti karaitiana, ināhoki ngā runga anō i ngā whakahau tikanga nā te Mihingare te Weteriana me te Katorika. Ngā mahi a ēnei mīhana Pākehā i hikina ake, kātahi ka whakatoroatia e ngā kaihautu-a-rohe inarā pēnei ia Piripi Taumata-a-Kura o Ngāti Porou; Nopera Panakareao o Te Rarawa; Minirapa Rangihatuake o Ngāti Mahanga; Wiremu Tamehana o Ngāti Hauā; Hakaraia Mahika o Waitaha me Tapuika rātou ko Tamehana Te Rauparaha o Ngāti Toa, koia te tokoiti rā ēnei. Ēnei Kaikauwhau me ōna kaiako i arataki i te tōranga o te rongopai mai Kaitaia ki Rakiura.

Muri mai i te tononā ngā rangatira Māori kia kuhu mai te Karauna ki te ao hurihuri a matangurunguru hoki, ka hāpaitia e ngā mīhana Pākehā whakapono kia hangaia te Tiriti i 1840 o Waitangi. I tautokoria e rātou tēnei pukapuka me te whakapono nō rātou mā tēnei ka taea ai te tiaki i ngā pānga nā te Māori i roto anō hoki i te tauranga iho mātinini Pākehā. Te nuinga o ngā whārangi tokoiwa inā i kawea haeretia ki te motu i kawea kātahi ka whakamāramatia e ngā mihingare. Ki ētahi wāhi kua taunga nei ngā akomanga karaitiana ararā pērā i te Taitokerau kia rātou ōrite te Tiriti ki ngā kawenata a te Paipera Tapu.

Nā te mea i tino uru atu ngā Karaitiana ki ngā hainatanga o te Tiriti, inā ngā tikokitanga mai i ōna āta whakarite i paruparutia ai te rongonui o ngā whare karakia mīhana, ahakoā anō ēhara nō rātou te hapa mai o ēnei whakarite.

Te unga mai o tauwiwi muri mai i te tau 1840 ka tīmata te puta o ngā tohetohē inarā nā hanga hao whenua Māori. Ko kaha kē te aro o ngā puanga whare karakia o tauwiwi ki ō rātou ake hauora. Ahakoā anō i tēnei ko ngā tino karaitiana pēnei ia Pihopa Herewini me Wiremu Matene ko rātou mā i huri ki te ārai atu i ngā mahi kino a te rōpu whakaeke iwi ki te iwi Māori hoki. Te Rōpu Manaaaki Tangata Whenua i tona tīmata te nuinga o nga kaimahi ko ngā mīhana rongonui, engari kāore i roa ka whakakorea i 1840.

Ko ngā mātua karaitiana pērā ia Octavius Hadfield i kaha te whakahau i ngā hapa a te Kāwanatanga mō ngā hoko whenua i Waitara i Taranaki. Inā ngā tau iti ki muri, ēhara, ngoikore ana te tiroirohanga a te Karaitiana mō ngā pakanga o te tau 1860 me ngā raupatu. Ki te titiro a ētahi o ngā Māori hanga tautoko kē ana ngā rangatira Pākehā

kaikarakia i ngā rōpu whakapae a te Karauna mō ngā pakanga ki te Kīngitanga me ētahi atu Māori.

Nā ngā pakanga o 1860 I pākarukaru iho te rahi o ngā hapori Māori i te Ika a Maui hui atu hoki ki ērā kua mene ki ngā āhuatanga nā te karaitiana. He maha ngā Māori i whakarere i ngā whare karakia, ētahi e ngaukino ana te mamae ki te kāwanatanga e whakahau ana i te riri ki a rātou ahakoa te mea kau ake ko rātou te kāwanatanga o te rōpu karaitiana (Inā ki ngā akomanga nā te mīhana hei whakamanawa). Ka hua ake ngā rōpu poropiti a whakahara koa i pūpū mai i ngā whakaaro nā te Māori me te Paipera. Ngā whakapono hou pērā i te hāhi Ringatū hei muri mai anō hoki ko te hāhi Ratana i whangai i manaaki hoki i ngā hapori Māori i tapoko ki te āhua o te āwangawanga. Kīhai ngā hāhi karaitiana nā te Pākehā i te nuinga o te wā i huri ki te awhina ki te tautoko rānei i ēnei rōpu Māori anō nei hoki kia rātou he tapae kē ēnei rōpu i ngā tikanga o te hāhi karaitiana Pākehā. Ahakoa anō rā i tēnei ara atu ētahi kīhai i pērā arā ka tautokoria e ngā Methodist inā ko A.J. Seamer ki te hāhi Ratana me ngā Perehipitiriana inā ko J.G. Laughton kia Rua Kēnana i Maungapohatu.

Kāore i rangona he reo mai i te mīhana i te wā o te porotehi a te Kīngitanga rāua ko te rōpu o Te Kōtahitanga mō ngā whenua i murua i raupatuhia. E ngaro anō ana hoki tāua reo i te aukati a Te Whiti o Rongomai rāua ko Tohu Kākahi me ō rāua rōpu ki te whakaeke a te kāwanatanga ki ō rāua whenua i Parihaka I Taranaki tau noa tōmuri o 1870 ki te tau 1880. Ka mauheretia ka kawea rātou ki Otepoti te nuinga kāore i whakawātia.

I numia te hapori Māori i te kuhunga mai o ngā ture a te Pākehā. Te wāwahitanga o te ariki whenua i reira ka tīwara te mana Māori a iwi i tapahia ai te heke kāwai o te Māori. Te wāwahi o te arikitanga whenua e maharatia ana he pai ngā hua ināianei mō te iwi Māori, engari kāhore ngā rangatira kaikarakia i kite i whakāhua ake rānei i ngā kino ka puta mai i ēnei mahi. Ara anō ētahi taurira tōtika i puta mai i te mīhana karaitiana arā ko te Kāreti o Te Aute te tautoko ai i te pāti Taitama Māori he rama ēnei horapa kau ki te āhua pōuriuri ki te nuinga o hapori Māori me ngā tāngata mai i te tekau mā iwa rau tau ahu atu ki te rua teka rau tau.

Ka tīmata te pupū haere ake o ngā hāhi e kore whakatūtuki ana i ō rātou ōhaki ki te whakatū i ngā whare kura ki runga i ngā whenua i koharia e ngā Māori o ngā rohe hei ako i a rātou tamariki. Kei ngā kopikopiko a ture Karauna i ētahi wāhanga, he ngoikore tonu nō te hāhi he iti rānei nō te moni i kore i taea ai te whakatū, nā tēnei āhua i kore whakamahia te whenua mō te pūtake i koharia te whenua i whakahokia rānei ki ngā ariki nō rātou te whenua. Inarā i tēnei wā kei te whakahokihokia ētahi o ngā whenua ki āua hapori Māori.

Ka whakatenetenehia ai te mīhana karaitiana i ētahi pekanga, engari ko te karere a te rongopai, i huaina ia e Te Matene i te tau 1814, e rere tonu ana te mau o ōna kauheke e te tini o te ao Māori puta noa i te rua tekau rautau heke rawa iho ki nāianei.

Maumāharatanga me ngā Tautokoranga

Kia rātou e hiahia ana ki te aru kia Ihu Karaiti i tēnei whenua o Aotearoa ki Niu Tīreni, e maumhara ana mātou ki te rāpopoto hītori kōrero a taki o runga ake nei ka āpitiria atu ēnei marautanga:

- Tapatahi atu kia Apotoro Paora, ka whakahautia e mātou e kore mātou e whakamā ki te rongopai, nō te mea koia te mana o te Atua hei whakaora mō te katoa e whakapono ana (Rom 1:16). Ka whakamanatia e mātou ko te Atua te Kaihanga i

hangaia e ia mai te toto kotahi ngā momo tāngata katoa i te mata o te whenua, otirā kua whakataungia hoki e ia te wā me ngā pākoro nohoanga, kia taea ai e rātou te rapu i te Ariki kia kitea anō hoki a ia... (Acts 17:26-27).

- Inā ko tā mātou ko te whakawhetai ki te Atua otirā ki ērā Māori me ngā karaitiana Pākehā hoki e toha ana i te rongopai me te pānui pai a Ihu Karaiti puta noa i te motu, i rangahau kia aru pono i te ara karaitiana inā hei tangata hei hapori, i whakatū i ngā tini whare karakia, ngā kura me ngā ratonga pokapū awhina inā koa nā ō rātou mahi i tau ai ngā hapori maha i ēnei moutere;
- Ka whakamihi mātou ki nga mahi mātāmua a nga mīhana karaitiana ki te hanga ki te hainatanga o te Tiriti o Waitangi. Ka whakae mātou ki te rerenga kawenata o te Tiriti, ināhoki i takotoria e te Tiriti he tuapapa tino hoahoatanga i waenganui i te Māori rāua ko te Karauna, a Māori rāua ko te Pākehā, me ngā tāngata katoa o te motu. Ka whakahau anō e mātou tō mātou herenga ki ngā tino whanonga a te Tiriti: e tiaki ana i ngā whenua Māori me nga rawa, ngā taonga tuku iho, te rangatiratanga/arikitanga, a te whakatakatoranga tuapapa whakatū kaāwanatanga a iwi, ka whakatauria nā ia te mana nohotahi a ōriterite a Pākehā a Māori me ērā iwi whaimuri mai ia rātou. Ka maumōhio tonu hoki mātou ki ngā uauatanga ka huapae mai nō te mea kei roto te Tiriti i ngā reo rua, te pua ai ko ngā tikanga me ngā torotorohanga. Ahakoa anō ka whakahautia e mātou ko te tapepa ki te pupuri i te wairua me ngā kupu o te Tiriti – tērā ia ko te kupu Pākehā kupu Māori rānei – koia te tino tapepa nui o te Tiriti ki te iwi o Niu Tīreni.
- Ka maumōhio ka whakahau he tino reo te Reo Māori o Aoteara Niu Tīreni. Ka maumahara mātou ki te whakatūhanga o ngā kura mīhana i roto i te reo Māori, me te wānanga me te tuhituhiranga o te reo, i puawai ai ngā tino pukapuka kuputaka me ngā tini putea rawa i roto i te reo, hui atu ki te karaipiture me ngā rawa mātauranga. Ka whakahau mātou he taonga te reo Māori ka pū kaha ai mātou ki te tautoko kia hāpaitia te reo i ngā kauwhau karaitiana ki roto anō hoki i ngā whakamāori hou o ngā karaipiture me ngā rawa a ngā whare karakia, i ngā hapori, kura taka iho ki ngā heke ka ara mai;
- Ka whakahautia e mātou ka tangi anō hoki kāhore i hōnoretia i ētahi wā e nga hāhi karaitiana te Tiriti, ka whakahautia e mātou nga whakapaha a ētahi hunga o ngā rerenga tekau tau ki muri, arā ko ngā huihuinga, ngā wehenga hāhi me te Karauna hoki. Wēnei hikoitanga ki te whakatikatika he ohonga ki ngā hāhi karakia i tapepa i te nuinga o ngā wā ki te hōnore i te Māori koa te tangata whenua, ināhoki kāhore i tūkotahi rāua ko te Māori i ngā wā i taungia te Māori ki te raruraru. Ka maumōhio anō hoki mātou e haere tonu ana te au o te whakahuihui te whakatika pā kau hoki ki te wāhi/rerenga hāhi. Ka whakahautia e mātou, otira, mā ngā hāhi, ohanga mīhana, ia tangata me te Karauna, he aruaru i te ara whakahuihui me te whakatikatika i roto ki tona anō tikanga me ōna anō kopuranga mana.

Whakamutunga

I whakapono ngā Mihingare o mua he Atua anō ra ia hei whakatika i tona wā ngā mea katoa, otirā ia ki tona ake tino mahere. Inarā pērā anō ki tō tātou whakapono ana rā, ahakoa anō ngā tapepa a tangata me ōna herenga, tā te Kaiwhakaora ka horangia ki runga ki ēnei moutere. Ka whakapono tonu anō hoki mātou, ki ngā ture me te hira o te Kīngitanga o te Atua, ōrite nei ki te tipuranga kauri ka tipu ka rea ka toha i te oranga ki ngā mea katoa.

Pera ano i te tokomaha kua pahure ki muri, ka rapu tonu mātou i etahi mea oranga ā whakapono ano hoki upa kau ki te karaipeture Karaitiana a tikanga hoki otiia tūturu motuhake ki tenei whenua i Aotearoa o Niu Tireni

Pā kau ki ngā whanonga a karaipeture me te ōhaki o te ao hou e hora ana ngā mea tōtika, ka whakahau mātou i to mātou tautoko ki whakahuanga o te rongopai me te mahitahi mō te tōpūranga hou inakoa ka puawai te mātātoru o te iho koiora tangata ki ēnei moutere.

Nā tēnei te mau nei te whakapono, te tūmanako, te aroha, ēnei e toru; ko te mea nui rawa ia ko te aroha. (1 Koroniti 13.13).

Kei ahau te Wairua o te Ariki, nāna nei hoki ahau i whakawāhi, hei kauwhau i te rongpai ki hunga rawakore. Kua tonoa ahau e ia ki te kauwhau ki ngā herehere, kia haere noa, ki ngā matapō kia titiro, ki te tuku i te hunga e maru ana, kia haere noa atu, ki te kauwhau i te tau manakohanga mai a te Ariki (Ruka 4:18-19).